

I

Η νεωτερικότητα, έτσι όπως συγκροτήθηκε και αναπτύχθηκε στη Δύση, δεν είναι ένα στατικό ή ομοιόμορφο σύνολο αξιών, δομών ή πρακτικών. Αντίθετα, η νεωτερικότητα αποτελεί μια συνεχή και ένσκηπη διαδικασία ή «πρόγραμμα» με ιδιαίτερους στόχους. Οι στόχοι αυτοί, όπως συγκεκριμενοποιούνται κάθε φορά, βασίζονται σε μία κατηγορηματική ιδέα περί δρώντος υποκειμένου και της αυτονομίας του, καθώς και της θέσης του στην ροή του χρόνου, όπως και μία ευκρινή ιδέα περί του μέλλοντος στο οποίο ποικίλες δυνατότητες που μπορούν να πραγματοποιηθούν από τον αυτόνομο άνθρωπο στην πορεία της ιστορίας αποτελούν πια ανοιχτά θέματα.

Στον πυρήνα αυτού του προγράμματος βρίσκεται η παραδοχή ή η αναγνώριση ότι η παραδοσιακή νομιμοποίηση της κοινωνικής, οντολογικής και κοινωνικής τάξης πραγμάτων δεν θεωρούνται πλέον ως δεδομένα. Αυτή η παραδοχή αποτέλεσε το ερέθισμα για την ανάπτυξη εντός αυτού του νεωτερικού προγράμματος μιας πολύ έντονης αναστοχαστικότητας γύρω από τους βασικούς οντολογικούς προσυλλογισμούς περί των βάσεων της και πολιτικής τάξης και της κοινωνικής αυθεντίας (Eisenstadt 1987).

Θέτοντας το ζήτημα σε μία βεμπεριανή προοπτική, η νεωτερική αναστοχαστικότητα ξεκινάει από την στιγμή που η νομιμοποίηση της παραδοχής ενός θεϊκά προκαθορισμένου και τακτοποιημένου κόσμου αρχίζει να παρακμάζει. Η νεωτερικότητα, λοιπόν, αναδύεται από την στιγμή που η νομιμότητα ενός αξιωματικού κόσμου παύει να θεωρείται αυταπόδεικτη και υπεράνω κάθε μομφής. Τότε, εκείνη την στιγμή, προκύπτουν αμέσως δύο θέσεις:

...Η πρώτη: Όποιες κι αν είναι οι νεωτερικότητες σε όλη τους την ποικιλία, αυτές παραμένουν αποκρίσεις σε μία και μόνον υπαρξιακή προβληματική. Η δεύτερη: Όποια κι αν είναι τα χαρακτηριστικά τους, οι νεωτερικότητες, σε όλη τους την ποικιλία, είναι ακριβώς αυτές οι αποκρίσεις που αφήνουν την εν λόγω προβληματική άθικτη, και οι οποίες μορφοποιούν οράματα ζωής και πρακτικής ούτε πέρα, ούτε μέσα από την άρνησή της, αλλά μάλλον στο εσωτερικό της, πολλές φορές υπακούοντάς την (Faubion, 1993: 113-115).

Εξαιτίας του γεγονότος ότι όλες αυτές οι απαντήσεις που δίδουν οι διάφορες αποκρίσεις αφήνουν τον οντολογικό προβληματισμό άθικτο, η αναστοχαστικότητα που αναπτύχθηκε στο νεωτερικό πρόγραμμα επικεντρώθηκε όχι μόνον στην δυνατότητα ανάπτυξης διαφορετικών ερμηνειών των συγκεκριμένων υπερβατικών οραμάτων και των βασικών οντολογικών αντιλήψεων που επικρατούν σε μια κοινωνία ή κοινωνίες, αλλά έφθασε να αμφισβητήσει την ίδια την ύπαρξη τέτοιων οραμάτων και των θεσμικών προτύπων που σχετίζονται με αυτά. Η δυνατότητα αμφισβήτησης των ίδιων των οραμάτων έδωσε αφορμή για τη συνειδητοποίηση της ύπαρξης μιας πολλαπλότητας τέτοιων οραμάτων και προτύπων και της πιθανότητας ότι τέτοια οράματα και αντιλήψεις μπορούν πράγματι να αμφισβητηθούν (Eisenstadt, 1986).

Η συνειδητοποίηση αυτή συνδέθηκε έντονα με δύο κεντρικά συστατικά στοιχεία του νεωτερικού προγράμματος. Το πρώτο είναι η αναγνώριση της δυνατότητας υιοθέτησης μιας μεγάλης ποικιλίας κοινωνικών ρόλων που δεν είναι ούτε προδιαγεγραμμένοι ούτε αμετάβλητοι, και την συνακόλουθη δεκτικότητα σε διάφορα μηνύματα που διαδίδουν τέτοιες ανοικτές δυνατότητες και διαδικασίες. Το δεύτερο στοιχείο είναι η δυνατότητα να ανήκει κανείς σε μετα- και υπερ-τοπικιστικές, και πιθανώς μεταβαλλόμενες κοινωνίες και ρευστά κοινωνικά δίκτυα (Lerner, 1958· Inkeles & Smith, 1974).

Ταυτόχρονα, εμφατικά τονίσθηκε η αυτονομία της ανθρωπότητας –η χειραφέτηση από τα δεσμά της παραδοσιακής πολιτικής εξουσίας και πολιτισμικής αυθεντίας, καθώς και η συνεχής επέκταση της προσωπικής και θεσμοποιητικής ελευθερίας και δραστηριότητας. Τέτοια αυτονομία συνεπαγόταν τόσο την ατομική και συλλογική αναστοχαστικότητα, όσο και την ενεργό κατασκευή και την κυριαρχία πάνω στην φύση, ενδεχομένως

συμπεριλαμβανόμενης και της ανθρώπινης φύσης. Παράλληλα, αυτό το νεωτερικό πρόγραμμα συνεπαγόταν μια πολύ ισχυρή έμφαση στην αυτόνομη συμμετοχή των μελών της κοινωνίας στην συγκρότηση της κοινωνικής και πολιτικής τάξης, και στην αυτόνομη πρόσβαση όλων των μελών της κοινωνίας (αρχικά οι άνδρες, κατόπιν και οι γυναίκες) σε αυτές τις τάξεις και τα συμβολικά κέντρα τους.¹

Το νεωτερικό πρόγραμμα συνεπάγεται επίσης έναν ριζικό μετασχηματισμό των αντιλήψεων και των υποθέσεων περί πολιτικής τάξης, περί συγκρότησης της πολιτικής αρένας και των χαρακτηριστικών της πολιτικής διαδικασίας, και της διάνοιξης διαφόρων δυνατοτήτων αμφισβήτησής αυτής της τάξης μετατρέποντας την ίδια την αμφισβήτηση και διάφορες διανοητικές αντινομίες σε συστατικά χαρακτηριστικά του συμβολικού κέντρου αυτών των κοινωνιών.

II

Η μετατροπή της αμφισβήτησης σε συστατικό στοιχείο της πολιτικής αρένας και της πολιτικής διαδικασίας έλαβε χώρα με τον μετασχηματισμό βασικών χαρακτηριστικών στοιχείων τους: Πρώτον, το άνοιγμα της διαδικασίας με την κινητοποίηση και συμμετοχή ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων, και δεύτερον με την ενσωμάτωση στα συμβολικά κέντρα των νεωτερικών κοινωνιών συμβόλων διαμαρτυρίας που αμφισβητούσαν βασικές πτυχές του κυρίαρχου ορισμού της δημοκρατίας, της ελευθερίας, και του πολίτη. Ήταν αυτή η ενσωμάτωση που μετέτρεψε διάφορα σεκταριστικά και ουτοπικά οράματα σε κεντρικά συστατικά στοιχεία του πολιτικού και πολιτισμικού οράματος της νεωτερικότητας.

Τέτοια οράματα που μετακινήθηκαν από την περιφέρεια στο συμβολικό κέντρο και απετέλεσαν τα βασικά υποκείμενα των πολιτικών αρένων και του συλλογικού φαντασιακού κατά τον 19^ο αιώνα ήταν ο φιλελευθερισμός, ο σοσιαλισμός, ο εθνικισμός, ο επιστημονισμός και ο ιμπεριαλισμός με το κάθε ένα από αυτά να οραματίζεται μία νέα τάξη πραγμάτων και έναν ιδιαίτερο ορισμό και θεσμοθέτηση του ανθρώπου, της εξουσίας και της κοινωνίας, και της σχέσης τους με την φύση.

Όλα τα παραπάνω οράματα, αν και πολύ διαφορετικά -αλλά όχι και ασύμβατα- μεταξύ τους, είχαν ως κοινό σημείο τη βεβαιότητα μιας νέας κοινωνικής και πολιτικής ευταξίας ως απόκριση στην αποκαθήλωση των χριστιανικών και αργότερα των χριστιανικών-ουμανιστικών βεβαιοτήτων του Υψηλού Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Και ως αποκρίσεις στην ίδια υπαρξιακή προβληματική, άφηναν την εν λόγω προβληματική άθικτη καθώς καθένα από αυτά τα οράματα έφερε τους σπόρους της αυτοαναίρεσής του.

Είναι αυτή ακριβώς η αναγνώριση της ματαιοπονίας των νεωτερικών οραμάτων να αναπληρώσουν το υπαρξιακό κενό που δημιούργησε η εκτόπιση του θεικά καθορισμένου κόσμου, που ο μοντερνισμός διακήρυξε τόσο emphaticά, και τόσο ποικιλόμορφα. Και η επιτυχία αυτής της διακήρυξης, η παράδοση μετατροπή της αβεβαιότητας και της ρευστότητας σε κάτι το ιερό που μόνον η τέχνη είναι ικανή να κατορθώσει, είναι ο λόγος που ο μοντερνισμός και οι κληρονομίες του αποτελούν ένα ορόσημο μεταξύ των αισιόδοξων οραμάτων και βεβαιοτήτων του 19^{ου} αιώνα, και της αβεβαιότητας και αμφιβολίας που χαρακτηρίζει το συμβολικό κέντρο των δυτικών κοινωνιών από την εμφάνισή του μέχρι και σήμερα και που θα αποτελέσει την κεντρική επιχειρηματολογία αυτού του δοκιμίου: ότι ο μοντερνισμός εγκαθίδρυσε στο συμβολικό κέντρο της Δύσης μία «μόνιμη μεθοριακότητα»².

Τοποθετούμε λοιπόν τον μοντερνισμό μέσα σε αυτήν την διαδικασία νομιμοποίησης των οραμάτων και κινημάτων διαμαρτυρίας ως συστατικό στοιχείο του συμβολικού κέντρου που στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, ήρθε για να εκφράσει καλλιτεχνικά και πνευματικά την αμφισβήτηση που ήδη βίωναν η κάθε μία ξεχωριστά οι οντολογικές και

1 Κάθε κοινωνία έχει το «ιερό κέντρο» που αποτελεί τον πυρήνα της συλλογικής ταυτότητας. Το «κέντρο» δεν είναι γεωγραφικό αλλά λειτουργεί ως πυρήνας συλλογικής ταυτότητας – αποκρυστάλλωση αξιών και πεποιθήσεων – βασικό αξιακό σύστημα, με την ιδιότητα να συνδέει τα μέλη της κοινωνίας με κάτι που υπερβαίνει και μεταστοιχείώνει την συγκεκριμένη ατομική ύπαρξη (Shils, 1957).

2 Liminality στα αγγλικά. Προτιμάται ως μεταφραστικό ισοδύναμο ο όρος «Μεθοριακότητα» καθώς δηλώνει τη μεταβατική φάση που περνά ένα άτομο ή μια ομάδα κατά τη διάρκεια μιας αλλαγής, και περιγράφει μια ενδιάμεση κατάσταση, όπου το άτομο δεν βρίσκεται πλέον στην παλιά κατάσταση, αλλά δεν έχει μπει ακόμα στη νέα –μία κατάσταση «μεταξύ και ανάμεσα». Αντίθετα, η δεύτερη εναλλακτική λύση, ο όρος «οριακότητα» (marginality) έχει πιο στατικό χαρακτήρα σε σχέση με τη μεθοριακότητα. Ένα άτομο ή μια ομάδα που ζει σε κατάσταση οριακότητας είναι περιθωριοποιημένο ή βρίσκεται στο όριο μιας κοινωνικής δομής ή κουλτούρας, χωρίς απαραίτητα να υπάρχει προοπτική αλλαγής ή μετακίνησης.

κοσμολογικές βεβαιότητες και παραδοχές του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Η συνολική και ολιστική αμφισβήτηση αυτών των βεβαιοτήτων από τον μοντερνισμό προετοίμασε το έδαφος για νέες, ριζοσπαστικές ιδέες, ανατρέποντας την παραδοσιακή θέαση του κόσμου και του ατόμου, αλλά και πυροδότησε νέου τύπου ακραίες και καταστροφικές αντιδράσεις σε αυτόν τον ριζοσπαστισμό.

III

Ο μοντερνισμός, ως κίνημα που αναπτύχθηκε στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, αμφισβήτησε τις παραδοσιακές αντιλήψεις και πρότεινε νέες προσεγγίσεις στην τέχνη, τη λογοτεχνία και τη φιλοσοφία. Οι καλλιτέχνες του μοντερνισμού επιδίωξαν να εκφράσουν τον σύγχρονο κόσμο, την αποξένωση, τη ρήξη με την παράδοση και την αναζήτηση νέων μορφών και αξιών. Εκφράζοντας, όμως, την δυσφορία και την σύγχυση της εποχής του, ο μοντερνισμός αμφισβήτησε θεμελιώδεις βεβαιότητες που για αιώνες διαμόρφωναν τη δυτική σκέψη, την κοινωνία και την τέχνη. Μέσα από αυτήν την αμφισβήτηση, ανέδειξε την πολυπλοκότητα, την αστάθεια και τη ρευστότητα ως συστατικά στοιχεία του σύγχρονου κόσμου. Έτσι, οι μοντερνιστές απομάκρυναν την τέχνη από την αυστηρή αναπαράσταση της πραγματικότητας, και την ηθική από τις θεϊκά καθορισμένες αρχές, κατευθύνοντας το ενδιαφέρον τους προς την ανθρώπινη υποκειμενικότητα, τη σχετικότητα και τη διαρκή αναζήτηση νοήματος σε έναν κόσμο που συνεχώς μεταμορφώνεται.

Απέρριψαν την κλασική ομορφιά και τις καθιερωμένες μορφές τέχνης, εισάγοντας νέες προσεγγίσεις στην αισθητική και τη μορφή. Αντί για την ιδέα του αρμονικού και κλασικού, αναζήτησαν το νέο και το πρωτοποριακό. Ο Πάμπλο Πικάσο, για παράδειγμα, με τα έργα του στην Κυβιστική περίοδο, όπως το *Les Femmes d'Alger (O Version O)* (1907), αποδόμησε την κλασική απεικόνιση της ανθρώπινης μορφής, χρησιμοποιώντας γεωμετρικά σχήματα και παρουσίασε διαφορετικές οπτικές γωνίες ταυτόχρονα.

Αντί για την αντικειμενική ματιά του παρατηρητή, τόνισαν την προσωπική εμπειρία και την υποκειμενική αντίληψη της πραγματικότητας, παρουσιάζοντας την εσωτερική ζωή του ατόμου. Έτσι, η τέχνη μετατράπηκε σε μέσο για να εκφρασθεί το ασυνείδητο, οι σκέψεις εν τη γενέσει τους και τα ωμά συναισθήματα. Για παράδειγμα, ο Τζέιμς Τζόις, ειδικά με το έργο *Οδυσσέας (Ulysses, 1922)*, χρησιμοποίησε την τεχνική του εσωτερικού μονόλογου για να παρουσιάσει τις σκέψεις των χαρακτήρων του σε πραγματικό χρόνο, αποτυπώνοντας τη ρευστότητα της ανθρώπινης συνείδησης και εμπειρίας.

Οι μοντερνιστές αντιμετώπισαν τον κόσμο ως ένα κατακερματισμένο σύνολο, χωρίς συνεκτική συνοχή, γεγονός που εκφράζει την αποξένωση και την αβεβαιότητα απέναντι στις τεχνολογικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές. Ο Τ. Σ. Έλιοτ στην *Έρημη Χώρα (1922)* περιγράφει έναν κόσμο κατακερματισμένο και αποξενωμένο, με θραύσματα εικόνων και αναφορών, παρουσιάζοντας την αίσθηση διάλυσης και απελπισίας της εποχής του.

Ο κατά τον Έλιοτ *miglior fabber* του κινήματος Έζρα Πάουντ στα *Κάντος* του (το 1925 εκδόθηκε η πρώτη ομάδα) χρησιμοποιεί ποικίλες γλώσσες, αναφορές σε αρχαία και σύγχρονα κείμενα, καθώς και ετερόκλητα πολιτισμικά στοιχεία, αναμειγνύοντας κλασικά ελληνικά και ρωμαϊκά, ανατολικά και σύγχρονα θέματα. Συνθέτει λοιπόν στοιχεία του παρελθόντος και του παρόντος, καθώς και δυτικά και απωανατολικά ώστε να δημιουργήσει κάτι νέο και οικουμενικό. Ακολουθώντας τον μοντερνιστικό κανόνα της αποδόμησης, τα ποιήματα αυτά συχνά σπάζουν σε ασυνήθιστους ρυθμούς και συντακτικές μορφές, αντικατοπτρίζοντας έναν κόσμο που ο ίδιος αντιλαμβάνεται ως κατακερματισμένο και περίπλοκο. Ο τόνος τους μένει αποστασιοποιημένος από συναισθηματισμούς και το περιεχόμενό τους αναφέρεται σε λεπτομέρειες και πολύπλοκα νοήματα, προκαλώντας τον αναγνώστη να καταβάλλει κόπο και σκέψη για να ανακαλύψει τα μηνύματα του κειμένου.

Οι πειραματισμοί με νέες μορφές και τεχνικές γίνονται εργαλεία για την αποτύπωση της νέας πραγματικότητας, πιο αφαιρετικά και αφηρημένα, ενώ αποδίδουν έμφαση στην ανθρώπινη ύπαρξη, την αγωνία και την αναζήτηση νοήματος, ειδικά σε μια εποχή που ο ρόλος του ατόμου στον κόσμο θεωρείται ασαφής και αβέβαιος. Ο Βασίλι Καντίνσκι, για παράδειγμα, προσπάθησε να εκφράσει εσωτερικές καταστάσεις και συναισθήματα μέσω χρωμάτων και σχημάτων χωρίς αναφορές σε συγκεκριμένα αντικείμενα, όπως φαίνεται στο έργο *Σύνθεση VII (Composition VII, 1913)*, ενώ ο Έντουαρντ Μουνκ με το έργο του *Η Κραυγή (The Scream, 1893)*, απεικονίζει μια φιγούρα σε κατάσταση απόγνωσης, αποδίδοντας έτσι την υπαρξιακή αγωνία και το άγχος της σύγχρονης ζωής.

Συνολικά, λοιπόν, ο μοντερνισμός αμφισβήτησε τον πυρήνα των Δυτικών βεβαιοτήτων, ιδιαίτερα όπως αυτές είχαν αποκρυσταλλωθεί από την εποχή του Διαφωτισμού. Πιο αναλυτικά:

Πρώτον, αμφισβήτησε την επιστημονική λογική και την πίστη στην αντικειμενική αλήθεια. Η αντίληψη ότι ο άνθρωπος μπορούσε να κατανοήσει την πραγματικότητα μέσω της λογικής, της εμπειρικής έρευνας και της παρατήρησης ήταν ένα κεντρικό αξίωμα. Οι μοντερνιστές, ωστόσο, άρχισαν να αμφισβητούν αυτήν την βεβαιότητα, υποστηρίζοντας ότι η πραγματικότητα ήταν πιο ρευστή και πολύπλοκη από ό, τι μπορούσαν να κατανοήσουν οι αυστηρά λογικές και επιστημονικές μέθοδοι. Παίρνοντας υπόψιν τους νέες θεωρίες στην φυσική, όπως η θεωρία της σχετικότητας του Άλμπερτ Αϊνστάιν και η κβαντομηχανική, αμφισβήτησαν τις παραδοσιακές επιστημονικές αρχές και έδειξαν ότι η πραγματικότητα ήταν πιο πολύπλοκη και λιγότερο σταθερή από ό, τι είχε θεωρηθεί.

Δεύτερον, αμφισβήτησε τη βεβαιότητα της ανθρώπινης προόδου. Μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα η Δύση ζούσε στη βεβαιότητα ότι η ανθρωπότητα προχωρούσε αδιάκοπα προς έναν καλύτερο κόσμο, χάρη στην επιστήμη, την τεχνολογία και την ηθική εξέλιξη. Ωστόσο, η πραγματικότητα του 20ού αιώνα, με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την οικονομική αστάθεια και τις πολιτικές αναταράξεις, διέψευσε αυτήν την αισιοδοξία. Ο μοντερνισμός σχηματοποίησε αυτήν την απογοήτευση με την κριτική του στη βεβαιότητα της προόδου, καθώς πολλοί μοντερνιστές θεώρησαν ότι η τεχνολογία και ο ορθολογισμός δεν οδηγούν απαραίτητα σε μια καλύτερη κοινωνία. Τα έργα του Έλιοτ, όπως *Η Έρημη Χώρα*, απεικονίζουν έναν κόσμο χωρίς πνευματική ζωή, όπου η τεχνολογική και κοινωνική πρόοδος φαίνεται να έχει φέρει μόνο αλλοτρίωση και αποξένωση.

Τρίτον, αμφισβήτησε τη βεβαιότητα της σταθερής ατομικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τις παραδοσιακές αντιλήψεις, το άτομο είχε μια ενιαία, συνεκτική προσωπικότητα και σταθερό χαρακτήρα, ενώ οι κοινωνικές και ηθικές αξίες προσδιόριζαν σε μεγάλο βαθμό την ταυτότητά του. Όμως η ψυχανάλυση του Φρόυντ και οι θεωρίες του για το ασυνείδητο διέλυσαν την ιδέα του συνεκτικού εγώ, αποκαλύπτοντας ότι η ταυτότητα του ατόμου είναι κατακερματισμένη και διαμορφώνεται από ασυνείδητες συγκρούσεις. Και πάλι, δίνοντας σχήμα και μορφή σε αυτές τις κρίσιμες εξελίξεις, μοντερνιστές συγγραφείς, όπως η Βιρτζίνια Γουλφ και ο Τζέιμς Τζόυς, χρησιμοποίησαν την τεχνική του «ρεύματος της συνείδησης» για να αποκαλύψουν την κατακερματισμένη και διαρκώς μεταβαλλόμενη φύση της ανθρώπινης ταυτότητας, δείχνοντας ότι η ατομική ταυτότητα όλων, και όχι μόνο των «ψυχικά νοσούντων» είναι δυναμική και ασταθής.

Τέταρτον, οι μοντερνιστές αμφισβήτησαν την ιδέα της σταθερής κοινωνικής συνοχής και των παραδοσιακών κοινωνικών δομών. Κατά τον 19ο αιώνα, η κοινωνία θεωρούνταν ότι λειτουργούσε με βάση συγκεκριμένους ρόλους, τάξεις και ιεραρχίες, που εξασφάλιζαν μια αίσθηση τάξης και σταθερότητας. Η βιομηχανοποίηση, η αστικοποίηση και οι κοινωνικές ανισότητες άρχισαν να αποσυνθέτουν αυτές τις δομές και να καθιστούν την κοινωνική συνοχή εύθραυστη. Η μοντερνιστική λογοτεχνία και τέχνη παρουσίαζαν τις κοινωνικές σχέσεις ως αποξενωμένες και αποσταθεροποιημένες, με τους ανθρώπους να νιώθουν μοναξιά και απομόνωση μέσα στις μεγάλες, απρόσωπες πόλεις. Η κοινωνία στα έργα των μοντερνιστών παρουσιάζεται ως κατακερματισμένη και εχθρική, όπου το άτομο παλεύει για νόημα και κατανόηση.

Πέμπτο, στην σφαίρα των εικαστικών τεχνών, οι μοντερνιστές αμφισβήτησαν τις κλασικές φόρμες, τις παραδοσιακές τεχνικές και την αισθητική αρμονία που κυριαρχούσαν μέχρι τότε. Η αναπαραστατική τέχνη και η αφήγηση είχαν ως στόχο είτε την ρεαλιστική απεικόνιση του κόσμου, είτε οράματα αρμονίας. Ωστόσο, οι μοντερνιστές απορρίπτοντας αυτή την προσέγγιση, ανέπτυξαν νέες μορφές τέχνης και αφήγησης που αντανάκλασαν την πολυπλοκότητα και την ασάφεια του σύγχρονου κόσμου. Κινήματα όπως αυτά του κυβισμού, του φουτουρισμού και του σουρεαλισμού επιχείρησαν να αναδείξουν την πολλαπλότητα των οπτικών γωνιών και της αντίληψης, ενώ η ποίηση του Έλιοτ και οι αφηγηματικές τεχνικές του Τζόυς αναδείκνυαν τη διακοπή της λογικής ροής και την αποσπασματικότητα της ανθρώπινης εμπειρίας.

Ο μοντερνισμός, λοιπόν, όχι μόνον μετουσίωσε αυτές τις διάφορες αμφισβητήσεις και αμφιβολίες σε τέχνη, αλλά τις προσέδωσε ένα πνευματικό στίγμα και συνέλαβε την κοινωνία και το άτομο με τρόπους που ανέτρεπαν τις παραδοσιακές αντιλήψεις εκφράζοντας την αβεβαιότητα και την πολυπλοκότητα της νεωτερικής ζωής. Οι μοντερνιστές, επηρεασμένοι από τις φιλοσοφικές, επιστημονικές και κοινωνικές εξελίξεις της εποχής, έθεσαν υπό αμφισβήτηση τα κατεστημένα πρότυπα για το άτομο και την κοινωνία, αναδεικνύοντας την αποξένωση, τη ρευστότητα της ταυτότητας, και την διαρκή αμφιβολία για τις αξίες που

κάποτε θεωρούνταν σταθερές.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο μοντερνισμός συνέλαβε την κοινωνία ως ένα πεδίο διαρκούς αλλαγής και συγκρουόμενων αντιλήψεων, και το άτομο ως μια πολυσύνθετη ύπαρξη, ρευστή, διφορούμενη, επικίνδυνη και ευάλωτη, αλαζονική και αβέβαιη. Αντί όμως να δώσει απαντήσεις-λύσεις, να αποτελέσει έτσι ένα ακόμη κοινωνικό και πολιτικό όραμα, όπως τα αισιόδοξα πολιτικά οράματα του 19ου αιώνα, ο μοντερνισμός επέλεξε να εκφράσει την πολυπλοκότητα και την αμφισημία του σύγχρονου ανθρώπου και της κοινωνίας του, αφήνοντας ανοιχτό το ερώτημα για το αν και πώς μπορεί το άτομο να βρει νόημα και αξία σε έναν αποδομημένο και αβέβαιο κόσμο. Πιο αναλυτικά, οι βασικές πτυχές της θεώρησης των μοντερνιστών για τον σύγχρονο κόσμο είναι οι εξής:

Πρώτον, είδαν την κοινωνία ως έναν χώρο που χαρακτηρίζεται από αποξένωση, διαχωρισμούς, διαιρέσεις και διαρκή αλλαγή. Η βιομηχανοποίηση και η αστικοποίηση είχαν δημιουργήσει πόλεις απρόσωπες, στις οποίες τα άτομα βρίσκονταν περιτριγυρισμένα από πλήθη, αλλά ταυτόχρονα ένιωθαν βαθιά μοναξιά και απομόνωση. Αυτή η αίσθηση της αστικής αποξένωσης έγινε κεντρικό θέμα στη μοντερνιστική λογοτεχνία και τέχνη, όπου η πόλη συχνά παρουσιάζεται ως ένα λαβυρινθώδες και εχθρικό περιβάλλον. Στα έργα του Τ. Σ. Έλιοτ, όπως *Η Έρημη Χώρα*, η κοινωνία απεικονίζεται ως μια πνευματική και πολιτιστική ερημιά, όπου η ηθική και οι αξίες έχουν χάσει το νόημά τους. Οι πόλεις παρουσιάζονται ως «νεκροταφεία» παρά ως ζωντανά κέντρα ανθρώπινης αλληλεπίδρασης, αντανακλώντας την αποξένωση των ατόμων μέσα σε ένα απρόσωπο σύνολο. Η κοινωνία, σύμφωνα με τον μοντερνισμό, έχει πάψει να είναι ένας ενιαίος χώρος με σταθερές αξίες και πρότυπα και έχει μετατραπεί σε μια συλλογή αποσπασματικών, διαχωρισμένων εμπειριών και εικόνων.

Δεύτερον, αμφισβήτησαν την παραδοσιακή ιδέα της σταθερής και συνεκτικής ατομικής ταυτότητας. Μέσω της εξερεύνησης του υποσυνείδητου και της εσωτερικής ψυχολογικής ζωής, επηρεασμένοι από τη φροϋδική ψυχανάλυση, οι μοντερνιστές απέδωσαν την ανθρώπινη ταυτότητα ως μια δυναμική και μεταβαλλόμενη κατάσταση, μάλλον παρά ως κάτι σταθερό και σαφώς καθορισμένο. Για παράδειγμα, στη λογοτεχνία, η τεχνική του «ρεύματος της συνείδησης» που χρησιμοποίησαν συγγραφείς όπως ο Τζέιμς Τζόους και η Βιρτζίνια Γουλφ, επέτρεψε την εξερεύνηση των ασυνάρτητων και συνεχώς μεταβαλλόμενων σκέψεων των χαρακτήρων, αποκαλύπτοντας την πολυπλοκότητα και τη ρευστότητα της συνείδησης. Στο έργο του Τζόους, *Οδυσσέας*, για παράδειγμα, ο εσωτερικός κόσμος του πρωταγωνιστή παρουσιάζεται ως ένα χάος από σκέψεις, μνήμες και συναισθήματα που συγκρούονται και συγχέονται, αναδεικνύοντας την αστάθεια της ατομικής ταυτότητας και την αδυναμία καθορισμού μιας συνεκτικής ταυτότητας. Η αποδοχή της ρευστότητας και της πολυπλοκότητας της ατομικής ταυτότητας αντανακλούσε τη γενικότερη αποδόμηση των κοινωνικών και πολιτιστικών κανονισμών, σύμφωνα με την οποία το άτομο δεν μπορούσε πια να βρει βεβαιότητα ή σταθερότητα σε εξωτερικές, αντικειμενικές αρχές.

Τρίτον, προώθησαν την ιδέα ότι η κοινωνία αποτελείται από υποκειμενικές και πολλές φορές αντικρουόμενες εμπειρίες και αντιλήψεις. Σε αντίθεση με την προηγούμενη αντίληψη ότι η κοινωνία μπορεί να λειτουργεί ως ενιαίο σύνολο, ο μοντερνισμός υποστήριξε ότι η κοινωνία είναι περισσότερο ένα σύμπλεγμα διαφορετικών και ενίοτε συγκρουόμενων οπτικών γωνιών. Αυτή η αποδοχή της πολυπλοκότητας και της αντιφατικότητας στην κοινωνία εκφράστηκε συχνά μέσω της αποσπασματικής και πολυφωνικής μορφής της μοντερνιστικής τέχνης. Ο Τ. Σ. Έλιοτ και ο Έζρα Πάουντ, για παράδειγμα, και πάλι, συνδύασαν στα ποιήματά τους εικόνες και φωνές από διαφορετικές γλώσσες, πολιτισμούς και χρονικές περιόδους, δημιουργώντας έργα που αντικατοπτρίζουν την ποικιλομορφία και τη διαμάχη εντός της κοινωνίας. Αυτή η προσέγγιση απηχούσε την ιδέα ότι η κοινωνία δεν μπορεί πια να κατανοηθεί ως ένα ενιαίο σύνολο, αλλά μάλλον ως ένα πεδίο συνύπαρξης και αντιπαράθεσης διαφορετικών ταυτοτήτων, παραδόσεων και εμπειριών.

Τέταρτον, η αποξένωση αποτέλεσε έναν από τους θεμελιώδεις τρόπους με τους οποίους οι μοντερνιστές αντιλήφθηκαν το άτομο μέσα στην κοινωνία. Σε ένα κόσμο που καθίστατο ολοένα και πιο απρόσωπος και τεχνοκρατικός, το άτομο βίωνε συναισθήματα απομόνωσης και αποξένωσης. Στη μοντερνιστική λογοτεχνία, η ζωή στις σύγχρονες πόλεις συχνά παρουσιάζεται ως εμπειρία μοναξιάς, όπου οι παραδοσιακές δομές υποστήριξης, όπως η οικογένεια και η κοινότητα, έχουν αποσυντεθεί. Στο έργο του Φραντς Κάφκα, *Η Δίκη*, για παράδειγμα, ο κεντρικός ήρωας, Γότζεφ Κ., είναι εγκλωβισμένος σε μια παράλογη και γραφειοκρατική κοινωνία όπου δεν έχει καμία πραγματική σύνδεση με άλλους ανθρώπους. Η μοναξιά και η αποξένωση του Κάφκα υπογραμμίζουν την αίσθηση του ατόμου ότι βρίσκεται παγιδευμένο σε έναν κόσμο που του είναι αδιάφορος ή και εχθρικός, έναν κόσμο στον οποίο η ατομική ύπαρξη μοιάζει να μην έχει καμία σημασία.

Πέμπτο, ο μοντερνισμός, αν και συχνά περιγράφεται ως κίνημα που εκφράζει την απογοήτευση και την απώλεια πίστης στις παραδοσιακές αξίες, ταυτόχρονα προωθεί την ιδέα ότι το άτομο μπορεί να αναζητήσει νέες μορφές νοήματος και αυθεντικότητας. Αντί να βλέπουν την αβεβαιότητα ως έναν λόγο για παραίτηση, πολλοί μοντερνιστές καλλιτέχνες και διανοούμενοι προσπάθησαν να αναζητήσουν νέα πρότυπα και αξίες. Μοντερνιστές συγγραφείς, όπως ο Μαρσέλ Προυστ και η Βιρτζίνια Γουλφ, αποτύπωσαν τη δυνατότητα του ατόμου να ανακαλύψει νόημα μέσα από προσωπικές εμπειρίες, την τέχνη και τη βαθιά εξερεύνηση της υποκειμενικότητάς του. Για παράδειγμα, η Γουλφ στο έργο της, *Στο Φάρο*, αποτυπώνει την αναζήτηση νοήματος σε καθημερινές στιγμές και συναισθήματα, αναδεικνύοντας τη δύναμη της υποκειμενικής εμπειρίας να προσδώσει νόημα ακόμη και σε έναν κόσμο χωρίς σταθερές αξίες.

IV

Όλα τα παραπάνω αντιστοιχούν σε μία κατάσταση «μεθοριακότητας» (van Genner, 1909· Turner 1967), δηλαδή μία κατάσταση κατά την οποία η θεωρούμενη ως δεδομένη τάξη του κόσμου ξαφνικά διαλύεται, συμπαρασείροντας μαζί της κοινωνικούς ρόλους, σχέσεις, και θεσμούς. Εάν μάλιστα αυτή η τάξη θρυμματισθεί χωρίς να ακολουθήσει επαναφορά της κανονικότητας, με μία καινούργια μορφή, τότε, εμφανίζεται μια μόνιμη μεθοριακή κατάσταση, που ισοδυναμεί με μία διαρκή κατάσταση αβεβαιότητας (Eizenstadt 1985, Szakolczai 2009). Σε αυτές τις μεθοριακές περιόδους, το μέλλον (τι έρχεται μετά την μεθοριακή περίοδο) είναι εντελώς άγνωστο, και οι «λύσεις» έχουν μόνο προσωρινό χαρακτήρα.

Αυτά ήταν, και συνεχίζουν να είναι, τα κεντρικά χαρακτηριστικά τουλάχιστον της Δυτικής νεωτερικότητας από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και σήμερα με μοναδική εξαίρεση τις ήμερες δύο δεκαετίες που ακολούθησαν το τέλος του Β΄ Π.Π.: Οι παραδοσιακοί δείκτες ταυτότητας —όπως η εθνικότητα, η θρησκεία και η κοινωνική τάξη— γίνονται όλο και πιο ρευστοί, οδηγώντας σε αμφίσημες προσωπικές και ομαδικές ταυτότητες. Μακροχρόνιοι θεσμοί χάνουν την εμπιστοσύνη του πολιτικού σώματος. Ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις δημιουργούν υπαρξιακές ανησυχίες και φόβους. Καθιερωμένα συστήματα πεποιθήσεων και πολιτισμικά αφηγήματα τίθενται υπό αμφισβήτηση, οδηγώντας σε μια συλλογική επαναξιολόγηση των κανόνων που συγκροτούν τους κανονικούς κοινωνικούς ρόλους. Ελλείψει σαφών, ενοποιητικών πολιτισμικών αφηγημάτων τα άτομα γίνονται πιο επιρρεπή σε ακραίες ιδεολογίες και πολωτική ρητορική. Οι πολιτικές και κοινωνικές διαιρέσεις βαθαινούν καθώς οι άνθρωποι αναζητούν απλές λύσεις ή απόλυτες πεποιθήσεις για να αντισταθμίσουν τις ασάφειες ενός οριακού κόσμου. Τα πολιτισμικά όρια γίνονται πορώδη, και τα άτομα οδηγούνται σε αναζήτηση νέων ταυτοτήτων που συνήθως αδυνατούν να προσφέρουν σταθερότητα και βεβαιότητα στους φορείς τους. Και ραγδαίες αλλαγές στην οικονομία θέτουν σε κατάσταση ανεργίας, και πιο πρόσφατα, «πρεκαριάτου» σημαντικά τμήματα του ενεργού πληθυσμού.

Αυτός είναι ο κόσμος που αντικατοπτρίζει ο μοντερνισμός χωρίς να επιζητεί και χωρίς να προτείνει κάποια έξοδο από αυτόν. Αντίθετα, τις περισσότερες φορές δίνει την αίσθηση ότι αποδέχεται ως μη αναστρέψιμη, γοητεύεται, και τουλάχιστον στην περίπτωση του φουτουρισμού, αγκαλιάζει αυτήν την κατάσταση. Υπό αυτό το πρίσμα, ο μοντερνισμός δεν αποτελεί απλώς μια προσωρινή αντίδραση σε ραγδαίες αλλαγές, αλλά μια οντολογία της ασάφειας, του κατακερματισμού και της συνεχούς προσπάθειας μετάβασης που ποτέ δεν ολοκληρώνεται. Αντί να μετακινείται από μια σταθερή κατάσταση σε μία άλλη (όπως υποδηλώνει η κλασική μεθοριακή κατάσταση του «μεταξύ»), ο μοντερνισμός υπάρχει σε έναν διαρκή ενδιάμεσο χώρο όπου η σταθερότητα αναβάλλεται συνεχώς και η βεβαιότητα είναι άπιαστη. Πιο αναλυτικά:

Εγκατέλειψε την επιδίωξη σταθερών, πρωταρχικών αληθειών. Αντίθετα, απορρίπτει κάθε αίσθηση οριστικού νοήματος ή δομής. Τα μοντερνιστικά έργα δίνουν την εντύπωση ότι είναι μονίμως *άστατα* και ανοιχτά σε ατελείωτες επανερμηνείες. Για παράδειγμα, η *Έρημη Χώρα* του Έλιοτ και ο *Οδυσσέας* του Τζέιμς Τζόυς δημιουργούν περίπλοκους και κατακερματισμένους κόσμους που αψηφούν τη μοναδική και τελική ερμηνεία, αφήνοντας τους αναγνώστες σε μια συνεχή κατάσταση «δημιουργίας νοήματος» σε έναν κόσμο όπου η αλήθεια παραμένει άπιαστη.

Η τέχνη και λογοτεχνία του χαρακτηρίζονται από στυλ που συνεχώς αμφισβητούν τις αντιλήψεις, σαν να υπάρχουν σε ένα συνεχές *κατώφλι* (limen) μεταξύ πραγματικότητας και ονείρου, συνοχής και χάους. Ο κυβισμός, για παράδειγμα, διασπά τα αντικείμενα σε κατακερματισμένες προοπτικές, δημιουργώντας μια εμπειρία θέασης όπου το θέμα δεν

ορίζεται ποτέ πλήρως και οι μορφές ζουν σε έναν μόνιμα μεθοριακό χώρο όπου οι φόρμες αναδιαμορφώνονται συνεχώς αλλά ποτέ δεν «φθάνουν» πλήρως σε μια σταθερή εικόνα.

Στα μυθιστορήματα, οι χαρακτήρες συχνά βιώνουν μια επίμονη υπαρξιακή αβεβαιότητα, ενσωματώνοντας μια κατάσταση μόνιμης μεθοριακότητας στην αίσθηση του εαυτού και του σκοπού τους. Η υπαρξιακή αποξένωση, ο κατακερματισμός της ταυτότητας και η απογοήτευση με την κοινωνία είναι βασικά θέματα, που αντικατοπτρίζουν τη διαρκή αστάθεια της μοντερνιστικής φιλοσοφίας. Στο μυθιστόρημα *Μέχρι τον Φάρο* (*To the Lighthouse*, 1927), οι χαρακτήρες της Βιρτζίνια Γουλφ περιηγούνται σε έναν κόσμο χωρίς σαφείς αξίες ή συνεκτικές ταυτότητες, ενσωματώνοντας μια άλυτη εσωτερική μεθοριακότητα. Οι εξερευνήσεις του εαυτού τους δεν οδηγούν ποτέ σε σταθερές ταυτότητες ή αποφάσεις, αλλά τους αφήνουν να αιωρούνται σε μια συνεχή αυτοαναίρεση.

Η αρχιτεκτονική του, από την μεριά της, αντικατοπτρίζει επίσης αυτή την ιδέα της μόνιμης μεθοριακότητας, με ανοιχτούς, ρευστούς χώρους που αποφεύγουν το κλασικό αρχιτεκτονικό κλείσιμο και σαφήνεια. Οι δομές του Le Corbusier ή του Mies van der Rohe, για παράδειγμα, συχνά δημιουργούν χώρους που αιωρούνται μεταξύ λειτουργικότητας και αισθητικής αφαίρεσης. Αυτοί οι χώροι ενθαρρύνουν την κίνηση και τη μετάβαση, αντιστέκονται στην παραδοσιακή έννοια του «σπίτι ως ιερό» και αντίθετα αγκαλιάζουν μια ατελείωτη ροή, κάνοντας τον ίδιο τον φυσικό χώρο να δίνει την αίσθηση της συνεχούς μεθοριακότητας.

Ο μοντερνιστικός χρόνος συχνά διαλύει τη γραμμικότητα και την αφηγηματική εξέλιξη, δημιουργώντας μια διαχρονική μεθοριακότητα. Απορρίπτοντας την χρονολογική συνοχή, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον επικαλύπτονται, σαν σε μια συνεχή, άλυτη ιστορική στιγμή. Μυθιστορήματα, όπως το *Αναζητώντας τον Χαμένο Χρόνο* (1913) του Μαρσέλ Προυστ υπάρχουν σε μια ρευστή χρονικότητα, όπου ο χρόνος στρώνεται και η μνήμη επαναδιαμορφώνει το παρελθόν χωρίς να φτάσει σε ένα τελικό σημείο «άφιξης». Αυτή η εξερεύνηση του χρόνου και της μνήμης αναστέλλει τον χρόνο σε ένα μόνιμο τώρα, ένα σταθερό κατώφλι μεταξύ εμπειρίας και ανάμνησης.

Ο μοντερνισμός προσπάθησε να ασκήσει κριτική και ακόμη και να διαλύσει τα παραδοσιακά κοινωνικά, πολιτικά και θρησκευτικά πρότυπα χωρίς να κατασκευάσει σταθερές εναλλακτικές, αντανακλώνοντας μια μόνιμη αμφισβήτηση των δομών αντί να κινηθεί προς οριστικές απαντήσεις. Στα μυθιστορήματα του Κάφκα, για παράδειγμα, τα κοινωνικά συστήματα παρουσιάζονται ως ακατανόητα και παράλογα και οι χαρακτήρες αφήνονται σε καταστάσεις άλυτης έντασης εντός αυτών των συστημάτων. Η μοντερνιστική τέχνη, με αυτή την έννοια, γίνεται ένας χώρος διαρκούς αμφισβήτησης, που αγκαλιάζει την απροσδιοριστία αντί να φιλοδοξεί να αποκαταστήσει τις χαμένες δομές, ενώ ο κατακερματισμός έγινε καθοριστικό τυπικό χαρακτηριστικό της μοντερνιστικής τέχνης, συμβολίζοντας την κατάρρευση των ενοποιημένων προοπτικών και αγκαλιάζοντας την πολλαπλότητα ως μόνιμη προσωρινότητα.

Όλα τα παραπάνω υποδηλώνουν ότι ο μοντερνισμός δεν αποτελεί μία ακόμη ιδεολογική υπόσχεση για το μέλλον (όπως η κατάληξη -ισμός θα μπορούσε να προεικαστεί), αλλά ένας βαθύς, ουσιαστικός ορισμός ή θεώρηση της ίδιας της νεωτερικότητας (Modernity-Modernism). Είναι ένα μόνιμο κατώφλι, μια διαρκής κατάσταση εξερεύνησης που αψηφά συνεχώς την επίλυση ή το κλείσιμο, αφήνοντας τόσο τους δημιουργούς όσο και το κοινό σε έναν χώρο ανοιχτής ενασχόλησης με την μορφή, την ταυτότητα και το νόημα. Αποτυπώνει μια κοσμοθεωρία που αποδέχεται την ασάφεια, το ημιτελές και τον κατακερματισμό ως κανονικότητα και όχι ως φάσεις που πρέπει να ξεπεραστούν. Και καθώς το ίδιο το νεωτερικό πρόγραμμα, σε όλες τις εκφάνσεις του, αποδέχεται ως συστατικό στοιχείο του την είσοδο στο συμβολικό κέντρο των συμβόλων διαμαρτυρίας και αμφισβήτηση της καθεστηκυίας οντολογικής και κοσμολογικής τάξης, ο μοντερνισμός εγκαταστάθηκε ως μόνιμο χαρακτηριστικό αυτών των κοινωνιών χωρίς την δυνατότητα παρακμής και συρρίκνωσής του για όσο διάστημα η Δύση πράγματι χαρακτηρίζεται από ρευστότητα, αμφισβήτηση, δυσφορία και ματαίωση οραματικών προσδοκιών.

V

Οι κληρονομίες αμφισβήτησης, αβεβαιότητας και αμφιβολίας που μας κληροδότησε ο μοντερνισμός είναι βαθιά ενσωματωμένες στη σύγχρονη Δύση, επηρεάζοντας από τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την αλήθεια και την ταυτότητα μέχρι τη σχέση μας με την τεχνολογία και τη γνώση. Ο μοντερνισμός ανέτρεψε παραδοσιακές βεβαιότητες, αφήνοντας μια σειρά ανοιχτών ερωτημάτων και μεθοδολογιών που συνεχίζουν να χαρακτηρίζουν τη

σύγχρονη σκέψη και κοινωνία.

Πρώτον, κληροδότησε στη Δύση μια διαρκή αμφισβήτηση των απόλυτων αληθειών και μια επιφυλακτικότητα απέναντι στις «μεγάλες αφηγήσεις» όπως η θρησκεία, ο εθνικισμός, και ο ρασιοναλισμός (Lyotard, 1984). Αυτή η τάση προς την αμφισβήτηση συνεχίζεται σήμερα μέσω της αποδόμησης, της κριτικής θεωρίας, του μεταμοντερνισμού, και της φιλοσοφικής υποψίας απέναντι σε κάθε απόλυτο σύστημα αξιών. Ο πολιτισμός και οι ιδέες αντιμετωπίζονται ως ρευστές και υποκειμενικές, και η αναζήτηση για μία και μόνη αλήθεια είναι πλέον αμφισβητούμενη. Σήμερα, αυτό εκφράζεται στην ευρεία αποδοχή του σχετικισμού, όπου διαφορετικές οπτικές γωνίες θεωρούνται εξίσου έγκυρες.

Δεύτερον, η αμφιβολία που επέφερε ο μοντερνισμός ως προς την παραδοσιακή αντίληψη της ταυτότητας έχει ενισχυθεί στη σύγχρονη Δύση, όπου η έννοια της ταυτότητας πλέον θεωρείται ρευστή, διαρκώς μεταβαλλόμενη και «αποκεντρωμένη» (Hall, 1996). Η ιδέα ότι η ταυτότητα είναι δυναμική και καθορίζεται από την κουλτούρα, τις κοινωνικές συνθήκες και τις προσωπικές εμπειρίες, και όχι από κάποιον συγκροτημένο εσωτερικό αυτού αποτελεί πλέον κοινό τόπο.

Τρίτον, ο μοντερνισμός εξέφρασε βαθιά αμφιβολία για την αδιάλειπτη πρόοδο και τις τεχνολογικές εξελίξεις, καθώς αυτές δεν κατάφεραν πάντα να προσφέρουν την υποσχόμενη ευημερία και βελτίωση της ζωής (Horkheimer & Adorno 1944). Αυτή η κριτική διάθεση απέναντι στην τεχνολογία και την πρόοδο συνεχίζεται σήμερα, όπου οι κοινωνίες, παρότι εξαρτώνται έντονα από την τεχνολογία, παραμένουν επιφυλακτικές και προβληματίζονται για τις επιπτώσεις της σε ηθικό και κοινωνικό επίπεδο.

Τέταρτον, εισήγαγε την ιδέα ότι η πραγματικότητα είναι περίπλοκη και όχι απόλυτα κατανοήσιμη (Bauman, 2000). Η αίσθηση αβεβαιότητας που άφησε ο μοντερνισμός έχει ενσωματωθεί στη σύγχρονη δυτική κουλτούρα, όπου η πολυπλοκότητα των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συστημάτων προκαλεί συναισθήματα αβεβαιότητας. Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, αυτή η αβεβαιότητα είναι πιο έντονη, καθώς η διάχυση πληροφοριών και η πολυπλοκότητα της πολιτικής και της κοινωνίας καθιστούν δυσκολότερο τον εντοπισμό απόλυτων και σαφών λύσεων. Έτσι, τα σύγχρονα κινήματα και οι φιλόσοφοι προσεγγίζουν τον κόσμο μέσα από την ιδέα της «πολυπλοκότητας», αναγνωρίζοντας ότι οι απλές εξηγήσεις ή λύσεις δεν μπορούν να καλύψουν την πλήρη εικόνα. Η αποδοχή της αβεβαιότητας και η κριτική ανάλυση των κοινωνικών προβλημάτων είναι κατευθύνσεις που έχουν τις ρίζες τους στον μοντερνισμό.

Πέμπτο, αμφισβήτησε τις παραδοσιακές κοινωνικές δομές, τις ιεραρχίες και τις ταξικές διακρίσεις, κάτι που συνεχίζει να επηρεάζει τη σύγχρονη δυτική κοινωνία (Foucault 1978). Η αντίληψη ότι οι κοινωνικές δομές και οι εξουσιαστικοί μηχανισμοί είναι ιστορικά κατασκευασμένοι και άρα μπορούν να αμφισβητηθούν ή και να ανατραπούν έχει ενισχύσει τα σημερινά κοινωνικά και πολιτικά κινήματα, όπως ο φεμινισμός, τα LGBTQ+ δικαιώματα, τα κινήματα κοινωνικής δικαιοσύνης και τα αντιρατσιστικά κινήματα. Η κριτική της πατριαρχίας, της λευκής υπεροχής, και του καπιταλισμού ως συστημάτων καταπίεσης είναι μια σύγχρονη έκφραση αυτής της κληρονομιάς. Οι έννοιες της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, όπως εκφράζονται σήμερα, έχουν εν μέρει τις ρίζες τους στην αμφισβήτηση των εξουσιαστικών δομών που άρχισε με τον μοντερνισμό.

Έκτο, ο μοντερνισμός προώθησε την έννοια της υποκειμενικότητας στην τέχνη και την λογοτεχνία, απορρίπτοντας τις αντικειμενικές αναπαραστάσεις και αναδεικνύοντας την εσωτερική εμπειρία, τη συνείδηση και την προσωπική ματιά του καλλιτέχνη ή του συγγραφέα. Αυτή η έμφαση στην υποκειμενικότητα συνεχίζει να καθοδηγεί την τέχνη και τη λογοτεχνία του 21ου αιώνα, καθώς η προσωπική φωνή και οι εσωτερικές εμπειρίες θεωρούνται πλέον ζωτικής σημασίας στοιχεία της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η ανάπτυξη των πολυφωνικών αφηγήσεων και της αυτοβιογραφικής λογοτεχνίας, καθώς και η έμφαση στην εξερεύνηση του εαυτού, είναι άμεση κληρονομιά της μοντερνιστικής προσέγγισης. Στη σύγχρονη τέχνη, αυτή η ατομική ματιά έχει διευρυνθεί για να περιλάβει όχι μόνο προσωπικές εμπειρίες, αλλά και θέματα ταυτότητας, φυλής, φύλου και κοινωνικής θέσης (Bradbury & McFarlane 1976, Levenson 2011, Bowie 2006).

Με άλλα λόγια, οι κληρονομίες του μοντερνισμού όχι μόνο τόνισαν αλλά και όξυναν ακόμη περισσότερο τον υπαρξιακό λαβύρινθο που εμφώλευε ως πιθανότητα, μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, στις βασικές παραμέτρους της νεωτερικότητας: στην ιδέα της αυτονομίας του δρώντος υποκειμένου, ο μοντερνισμός προσέθεσε ότι το ίδιο το άτομο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως συγκροτημένη ορθολογική οντότητα και ως εκ τούτου οι δράσεις του δεν οδηγούν σε μία πιο ολοκληρωμένη κοινωνία· στη θέση του ατόμου στη ροή του χρόνου, ότι

ο χρόνος ο ίδιος είναι ρευστός και το ταξίδι της ανθρωπότητας δεν οδηγεί «μπροστά»· και ότι το μέλλον αντί να κρύβει πραγματώσεις ουτοπίας, μπορεί να μας επιφυλάσσει δυστοπίες.

VI

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: Ήταν ο μοντερνισμός αυτός που ως κοσμοθεώρηση έθεσε την Δύση σε μόνιμη μεθοριακότητα, ή είναι η κατάσταση μεθοριακότητας στην οποία έχει περιπέσει η Δύση που καθιστά τον άχρονο μοντερνισμό συνεχώς επίκαιρο και σύγχρονο;

Η προβληματική ίσως να μπορεί να ξεδιπλωθεί καλύτερα ιχνηλατώντας το ποιόν και την κατάληξη κινημάτων και καθεστώτων που εναντιώθηκαν στον μοντερνισμό και το μήνυμά του.

Πρώτον, ο Ναζισμός και ο Ηρωικός Ρεαλισμός. Το Ναζιστικό καθεστώς στοχοποίησε τον μοντερνισμό ως παραδειγματική περίπτωση εκφυλισμού (βλ. «Έκθεση Εκφυλισμένης Τέχνης» - Entartete Kunst 1937) και ως απάντηση έδωσε ώθηση στον «ηρωικό ρεαλισμό» ως εικαστική έκφραση του φυλετισμού, του милитарισμού και της «γερμανικότητας»..

Δεύτερον, η Σοβιετική Ένωση και ο Σοσιαλιστικός Ρεαλισμός: Ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Σταλινισμού, η Σοβιετική Ένωση υιοθέτησε τον Σοσιαλιστικό Ρεαλισμό που εξυμνούσε την εργατική τάξη, τους αγρότες, τους στρατιώτες και τους κομματικούς ηγέτες, παρουσιάζοντάς τους ως ήρωες του σοσιαλισμού, ενώ αναδείκνυε τις αξίες της συλλογικότητας, της αλληλεγγύης και της αφοσίωσης στην κομμουνιστική ιδεολογία.

Τρίτον, τα φασιστικά καθεστώτα της Ιβηρικής Χερσονήσου: Τόσο το φασιστικό καθεστώς του Σαλαζάρ στην Πορτογαλία, όσο και το φασιστικό καθεστώς του Φράνκο στην Ισπανία (ακόμη και η πρώιμη Δημοκρατία της Ιρλανδίας του ντε Βαλέρα σε έναν βαθμό) πρόβαλαν ως ιδεολογία τους τον Ρωμαιοκαθολικισμό, θεωρώντας την μοντερνιστική τέχνη προκλητική και βλάσφημη. Τα φασιστικά καθεστώτα προώθησαν μια συντηρητική και παραδοσιακή αισθητική, προτιμώντας την τέχνη που προωθούσε την θρησκευτική ευλάβεια και τον εθνικισμό.³ Καλλιτέχνες, συγγραφείς και διανοούμενοι που ταυτίζονταν με τον μοντερνισμό ή θεωρούνταν πολιτικά ύποπτοι, συχνά περιθωριοποιήθηκαν, διώχθηκαν ή εξορίστηκαν. Ο Σαλβαδόρ Νταλί αποτελεί μία εξαίρεση: Παρόλο που ήταν σουρεαλιστής, κατάφερε να διατηρήσει σχέσεις με το καθεστώς, αποφεύγοντας την πολιτική ριζοσπαστικότητα και υιοθετώντας μια ουδέτερη στάση.

Τέλος, ο Μακαρθισμός και η Ψυχροπολεμική Αμερική: Κατά την περίοδο του Μακαρθισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες, οι μοντερνιστές καλλιτέχνες συχνά θεωρήθηκαν ύποπτοι για κομμουνιστικές τάσεις ή για ανατρεπτικές απόψεις, καθώς ο μοντερνισμός συνδεόταν με τον ελεύθερο πειραματισμό και την αμφισβήτηση της παραδοσιακής ηθικής –και αυτό, παρά την καταξίωση του αφηρημένου εξπρεσιονισμού στη Νέα Υόρκη ως τέχνη ατομικιστική και ως εκ τούτου αντικομμουνιστική.

Ο μοντερνισμός υπήρξε, επομένως, ένα κίνημα που θεωρήθηκε βέβηλο και επικίνδυνο από καθεστώτα και κινήματα που επιδίωξαν κοινωνική σταθερότητα, ομοιομορφία και έλεγχο στη δημόσια αισθητική και πολιτισμική έκφραση. Όλα τους αποδείχθηκαν εφήμερα και σε πολλές περιπτώσεις καταστροφικά –πιο καταστροφικά από την μόνιμη κατάσταση μεθοριακότητας που αποτυπώνει ο μοντερνισμός. Ως εκ τούτου, μία πρώτη ανάγνωση υποδηλώνει ότι δεν ήταν ο μοντερνισμός αλλά η ίδια η νεωτερικότητα που εγκαθίδρυσε μια μόνιμη μεθοριακότητα στο εσωτερικό της Δύσης. Όμως ο μοντερνισμός ερμήνευσε αυτήν την μεθοριακότητα με τρόπους που σε πολλές περιπτώσεις την νομιμοποιούν, εκθειάζοντας την δημιουργικότητα και την ελευθερία που προσφέρει. Άραγε, αυτό σημαίνει ότι αναγκαστικά θα πρέπει να αποδεχθούμε, ακόμη και να απολαύσουμε, έστω με έναν παρακμιακό τρόπο των «τελευταίων ημερών της Ρώμης» την κατάσταση συνεχούς μεθοριακότητας που η

3 Προφανώς, ο Ιταλικός φασισμός δεν ανήκει σε αυτήν την συνομοταξία. Τόσο οι σοσιαλιστικές ρίζες του Μουσολίνι, όσο και η ιταλοφασιστική ιδεολογία που τόνιζε τον ριζοσπαστικό-εκσυγχρονιστικό χαρακτήρα του κινήματος, λειτούργησαν ως παράγοντες για την πιο αμφίσημη σχέση με τον μοντερνισμό. Ας μην ξεχνούμε ότι ο φουτουρισμός εξυμνούσε την ταχύτητα, την τεχνολογία και την επιθετικότητα, και ταυτίστηκε έντονα με το φασιστικό καθεστώς. Μάλιστα, ο ιδρυτής του κινήματος, Φίλιπο Τομμάζο Μαρινέτι, υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του φασισμού. Ο φουτουρισμός απετέλεσε την σχεδόν επίσημη φασιστική αισθητική και ως στοιχείο του φασιστικού συμβολικού κέντρου και συλλογικής αναπαράστασης, έγινε ένα από τα μέσα με τα οποία το καθεστώς προέβαλε την ιδέα μιας νέας, ισχυρής και μοντέρνας Ιταλίας. Όμως παρά την προσεκτική αποδοχή του φουτουρισμού, το φασιστικό καθεστώς έθετε αυστηρά όρια για το τι ήταν αποδεκτό και τι απορριπτό. Η φασιστική τέχνη έπρεπε να εξυπηρετεί το κράτος και την φασιστική ιδεολογία, και δεν υπήρχε χώρος για έργα που θεωρούνταν υπονομευτικά ή αποσταθεροποιητικά για το καθεστώς. Έτσι, παρόλο που ο μοντερνισμός δεν καταπολεμήθηκε στο σύνολό του, υπήρχε προσεκτική επιλογή και φιλτράρισμα, ώστε να ενισχύεται η κρατική προπαγάνδα και η επιθυμητή αισθητική.

μαζική δημοκρατία, ο παγκόσμιος καπιταλισμός και η υψηλή τεχνολογία έχουν επιβάλει;

Ίσως η απάντηση να βρίσκεται στην ερμηνεία της νεωτερικότητας όχι ως μια εορταστική αποδοχή της μεθοριακότητας, αλλά ως τρόπου για την ανακάλυψη μιας πιο ουσιαστικής ύπαρξης, και του μοντερνισμού ως αφετηρία αναστοχασμού και όχι ως μόνιμη κατάσταση ζωής

Πηγές

- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bowie, M. (2006). *The Trauma of Modernism: Literature and the Psychological Aftermath*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradbury, M., & McFarlane, J. (1976). *Modernism: 1890-1930*. Harmondsworth: Penguin.
- Eisenstadt S. N. (1985) 'Comparative Liminality: Liminality and Dynamics of Civilization', *Religion* 15: 315-38.
- Eisenstadt S. N., επιμ. (1986) *The Origins and Diversity of Axial-Age Civilizations*. Albany, NY: SUNY Press.
- Eisenstadt, S. N. (1987) *European Civilization in a Comparative Perspective*. Oslo: Norwegian University Press.
- Faubion, James D. (1993). *Modern Greek Lessons: A Primer in Historical Constructivism*. Princeton University Press.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Hall, S. (1996). "Introduction: Who Needs 'Identity'?" In *Questions of Cultural Identity*, edited by Stuart Hall and Paul du Gay, 1-17. London: Sage.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2002/1944). *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*. Translated by Edmund Jephcott. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Inkeles, A. and Smith, D. H. (1974) *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lerner, D. (1958) *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Glencoe, IL: Free Press.
- Levenson, M. (2011). *Modernism*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lyotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Translation by Geoff Bennington and Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Shils, E. B. (1957). "Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory." *The British Journal of Sociology*, 8(2), 130–145.
- Szokolczai, A. (2009). 'Liminality and experience: Structuring Transitory Situations and Transformative Events', *International Political Anthropology*, 2 (1): 141–72.
- Turner, V. (1967). 'Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage', στο του ίδιου *The Forest of Symbols*. New York: Cornell University Press.
- van Gennep, A. (1960/1909). *The Rites of Passage. A classical study of cultural celebrations*. Chicago IL: Chicago University Press.

